

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

lång tid. En tredje orsak torde vara att forskningen har en tendens att framhäva den moderna litteraturen på bekostnad av den äldre. Paulin har gått emot strömmen och det är glädjande. Inte minst för att många av de texter som avhandlingen analyserar är väl värda att läsa och diskutera också idag.

I val av ämne och synen på litteratur för barn och unga är avhandlingen starkt relaterad till det internationella forskningsläget och mycket angelägen. Med sitt diakrona perspektiv och sitt omfattande källmaterial går bredd före djup. Här sker omtolkningar och nya frågor ställs till den äldre litteraturen. Häri visas att den äldre litteraturen inte bara förmedlar ett adultistiskt perspektiv och inte bara arbetar med formativ didaktik, utan här finns utrymme för omförhandlingar och operativ didaktik, dock i olika grad i olika texter. Jag har fört fram kritik mot dess metodiska svagheter, mot att forskningsöversikten av verken förlagts till noterna och lyft fram att texterna har en tendens att flyta ihop. Jag har efterlyst mer av den historiska och religiösa kontexten och en stringentare begreppsapparat. De tematiska analyserna innehåller intressanta tolkningar, även om jag inte alltid instämmer. En del upprepningar förekommer och ibland blir det mer av exemplifieringar av temata än analys. Avhandlingens otvetydiga styrka är att de didaktiska texterna tas på allvar. Paulin visar övertygande att texterna förmedlar både idéer och budskap om hur barn fostrades genom förebilder i äldre verk, och att det finns parallella barndomskoncept samtidigt. Syftet med studien uppfylls gott och väl.

I avhandlingens förord står det att studien skall ses som "ett *litet* komplement till Klingbergs omfattande livsverk, en *pusselbit* inom ett fält där mycket arbete återstår" (s. 4, min kurs.). Avhandlingen är dock mer än så. Det starkaste bidraget är, som jag ser det, litteraturhistoriografiskt. Det är inte längre rimligt att börja med översikter av svensk barnlitteratur med *Een sköön och härligh Jungfrw Speghel* från 1591, utan vi måste förflytta oss längre tillbaka i tiden, till *Sielinna throst* och *Speculum virginum*, för att nämna de två viktigaste.

Klingberg gjorde på sin tid en strålande forskningsinsats för den äldre barnlitteraturen. Med Paulins avhandling har nu nya spännande perspektiv lagts på äldre texter ur ett barn- och ungdomslitterärt perspektiv. Jag är övertygad om att dessa kommer att få stor betydelse och sätta avtryck inom det barn- och ungdomslitterära fältet.

Anna Nordenstam

Jennie Nell, *Vivat vår monark! Carl Michael Bellmans panegyrik över Gustaf III 1771–1792*. Ellerströms. Lund 2011.

Intresset för Bellman tycks ha fått förnyad kraft i kölvattnet på Bellmanssällskapets "Standardupplaga", som Gunnar Hillbom lyckades avsluta 2003, kort före sin bortgång. En ny generation forskare i Uppsala, Göteborg och Stockholm tycks ha kastat sig över delar av skaldens ca 1700 dikter (antalet varierar lite beroende på hur man räknar), med betoning på områden som fortfarande anses "utforskade" eller i viss mån negligerade, samtidigt som *Fredmans epistlar* och *Fredmans sånger* hägrar i bakgrunden som en evig källa för nya funderingar. Man kunde även se denna nya avhandling som ett motstycke till Annie Mattssons *Komediant och riksförrädare. Handskriftcirkulerade smådeskrifter mot Gustaf III* (Uppsala 2010): Bellmans offentligt framförda, aldrig sviktande propaganda för en "Hjelte, Kung och Far" gentemot det lömska, upproriska och underjordiska material som riktade sig mot kungen. Men Jennie Nells argument handlar trots allt mer om Bellmans kamp för erkännande än om Gustafs egna strider. Om denna kamp var på väg mot seger eller inte förblir något av en öppen fråga. Ridån som 1792 föll så plötsligt på hela skådespelet ändrade spelreglerna och i viss mån även insikten om vad det var Bellman höll på med. Trots det enorma intresset för andra delar av Bellmans verksamhet från och med nyromantikens genombrott, hamnade hans lovtal "i skymundan sedan Gustaf III:s död" (s. 14). Nell brottas med närmast hätska utfall från Bellmankännare såsom Nils Erdmann, som uttryckt sig kategoriskt om tillfällighetsverksamheten: "då är han ej epistlarnas sångare, utan en tung och tråkig vårsmakare" (cit. s. 15).

Bellmans rojalistiska och patriotiska produktion uppgår, brett definierad, till 120 verk, spridda över tre band (VI, VII, XVI) i "Standardupplagan" (s. 14). Denna svårhanterliga och knappast avgränsbara massa dikter kräver antingen en enorm detaljstudie eller en sträng gallring; i denna avhandling har det gallrats. Ett inledande kapitel börjar med de få bedömningar av Bellmans hyllningsdikter som har förekommit i forskningen sedan år 1800. Där efter skisseras en översikt över den yttre ramen för Bellmans komplicerade situation som diktare inför Gustaf III. Kellgrens angrepp med en strof i dikten "Mina löjen", ofta ansett som ett allvarligt avbräck i Bellmans planer på att bli accepterad som hovpoet, blir här ett exempel på den bacchanaliska poetens

ståndaktighet. (Argumentet kunde möjligtvis ha nyanserats ytterligare med hjälp av Dag Hedmans utredning ”Kampen på det gustavianska litterära fältet” i *Sammlaren* 1997, s. 14–39.) Det sista ordet i Nells framställning blir Bellmans, i Fredmans epistel 80, ”Liksom en herdinna”. Denna epistel utgör ”en tydlig markering gentemot den fransk-klassicistiska skolan” (s. 53), när poeten skriver i en ”blandning av högt och lågt som undanbeds i *L'Art poétique*” (s. 54). Det är mycket troligt att Boileau hade blivit djupt chockerad av den sista strofen i Epistel 80, men ”blandningen” som han (och även Bellman i sin parafra) undanber handlar om att besudla den äkta pastoralen med artificiella drag från hov- och högreståndslivet. (Den som helt medvetet utfört just denna blandning var Dalin, i ”En Celadon gaf frögderop”!) Hur som helst blir slutsatsen i kapitlet att Bellman ”trots den kritik han fick utstå vidhöll sin autonomi gentemot poetiska lagar” (s. 54). Denna slutsats står sedan som den bärande hypotesen i resten av avhandlingen.

I kapitel II läggs ”den moralfilosofiska grunden för panegyriken” fram, dvs. de fastslagna reglerna för lovtal i 1700-talets svenska tappning. Två avhandlingar (Rolf Hillmans *Gustaviansk retorik* [Stockholm 1962] och Sven Delblancs *Ära och minne* [Stockholm 1965]) anlitas som pålitlig bas. Det noteras att Gustaf III:s intresse för ämnet grundlades tidigt, och hans handledare betonade att det ”var poetens roll att hylla kungens person och hugfästa hans bragder så att han kunde framstå som ett moraliskt och uppbyggligt föredöme för folket” (s. 61). Gustaf III skulle framstå som ett exempel för eftervärlden, befriad från timligt knot och ovärdig avund. Utan att påstå att ”eftervärldsdoktrinen” (Delblancs term) utgjorde ett dominerande drag i Bellmans panegyrik, anger Nell här ett flertal citat som bevisar att Bellman väl kände till denna aspekt av lovtalens fordringar.

Med kapitel III börjar den egentliga genomgången av det utvalda materialet. Diskussionen styrs av tre begrepp: ”Den tredje gustaven”, ”Landsfadern” och ”Hjälten”. Dessa begrepp blir till återkommande motiv i Bellmans diktning i en vagt kronologisk följd: släktskapet med Gustaf Vasa och Gustaf II Adolf hade fastställts av andra poeter redan från Gustafs födelse 1746; ”vår Far” var en kliché som länge använts på vilken kung det än gällde, men som aktualiserades just för Gustaf III 1771; och ”hjalte” kunde med viss överdrift appliceras när som helst, men blev högst aktuellt som begrepp under det ryska kriget 1788–1790. Dikt-

materialet är för alla dessa begrepp högst blandat, och diskussionen fordrar en detaljgranskning där en del andra klichéer och ordbilder också träder fram. Till den första gruppen hör den berömda kungssången ”Gustafs skål!”, en synnerligen tidsenlig dikt som var färdig redan före statskuppen den 19 augusti 1772, vilken omständighet ledde till att Carl Tersmeden och hela hans ”Corps de Gardie” vid Skeppsholmsbron kunde med en hals framföra skålvisan, när Gustaf efter väluträdd statskupp red förbi. Men som Nell också påpekar kunde även andra visor i samma stil ha bidragit både till Gustafs popularitet och (*ergo*) till Bellmans avancemang och närmare kontakter med hovet. ”Landsfadern” är en rubrik som sammanför en lång rad kungliga förträffligheter: rättvis lagstiftning, mildhet, tolerans, trygghet och ”värn mot yttre faror”. Nells uppgift är att förevisa hur Bellman under skiftande omständigheter och med olika poetiska knep lyckades främja eller åtminstone propagera för samtliga aspekter av Gustafs regim, även när sanningen började skava mot dikternas innehåll. ”Hjältens” dikter fordrade en extra ansträngning från poetens sida: dels var kriget 1788–1790 impopulärt, dels var det kungens bror Carl, och i mycket mindre omfattning Gustaf själv, som huvudsakligen kunde förknippas med specifika hjältomodiga handlingar. Bellmans okritiska användning av och panegyriska formulering av kungens intentioner har enligt Nell ”föranlett vissa forskare, som t.ex. Lars Lönnroth, att värdera Bellmans politiska hållning som naivt kannstöperi” (s. 163). Här anser jag, tyvärr, att vi möter en akademisk ”straw dog”, om det inte utgör ett terminologiskt missförstånd. Att Bellman skulle ha agerat liksom *Den politiske Kandestöber* finner jag ingenstans i Lönnroths *Ljufva karneval!* (Stockholm 2005); i kapitlet ”Hovskalden” står det endast att ”politik förstod han sig föga på” (s. 218, jfr Bellmans eget utlåtande i Levernesbeskrivningen, att han var ”[e]n herre af mycken liten djupsinnighet, och frågar ej efter om Solen går eller Jorden axlar sig”). Den information som ligger bakom Bellmans panegyrik kunde oftast ha hämtats ur aktuella tidningar, med undantag för de gånger han uppenbarligen kan ha varit närvarande. Detta vore någonting att undersöka närmare. Men det ”kannstöperi” som annars förekommer i Bellmans diktning (”Klubbtabläerna” [se FS92 II, s. 204f.] och vissa dikter i StU XVI) gäller utan undantag *skämdikter*, och ska inte förstås som Bellmans egna åsikter.

I kapitel IV vänder sig Nell till Bellmans formella taldikter inför Augustiordens rojalistiska medlem-

mar. Här är hennes granskning heltäckande och övertygande. Nells klassiska bakgrund och retoriska kunskaper är här i sitt rätta element, och iakttagelsen om en intressant Bellmans "blandstil", där högre ämnen leder poeten till en "vokabulär och bildspråk från den högre stilen, medan mellanstils- och lågstilsord och fraser används i framställningar av vardagsnära karaktär" (s. 273), verkar både riktig och ny i forskningen. De långa, svårhanterliga taldikterna förklaras med en mängd träffande citat, och en av dessa – "Tal på Hans Kongl. Maj:ts... dyra födelse-dag den 24 Januarii 1783" – återges i ett appendix. Den tålmodiga läsaren kan i detta fall få ett intryck av att ett långdraget *adagio* satts i målände ord. Samtidigt lyckas Bellman med små refrängliknande eller bevingade uttryck: "För dig, du fria Folk" – "En Ringa med en Hög" – "Och sanning i hvar prick", o.s.v., rycka upp sina åhörare gång på gång till en uppmärksam och hänförd stämning. "Bellman skriver sina tal på vers", summerar Nell (s. 217), "och framträder inför sin publik i egenskap av poet [...]. Bellmans ethos, hans trovärdighet som talare [...] var (hov)poetens, underhållarens". Hans "blandstil", som i tidigare kapitel ibland undandrog sig en klarare uppfattning, är här helt begripligt.

Sista kapitlet ägnas åt Bellmans naturskildringar. Detta grundläggande drag i hans författarskap har uppmärksamats av tidigare forskare som ett enstaka område där geniet bakom lovtalen träder fram klart och tydligt, som ett lindringsmoment eller äkthetsmoment i panegyriken. Nell är av en annan mening. Hon lyckas visa hur poeten har integrerat sina pastoralscener i de långa taldikterna, och (inte minst) *varför* han har gjort dem till en ständigt återkommande del av dikter som egentligen handlar om Gustaf III som "Hjelte, Kung och Far". Dessa inslag har två skilda funktioner: "dels [beskrivs] de miljöer som omger Augustiordensbröderna i deras festligheter, dels de miljöer som skildrar Sveriges folk under Gustaf III:s lyckliga styre" (s. 273). Den lyckliga bonden blir ett tacksamt ämne i ett huvudsakligen agrart samhälle, men också ett emblemiskt träffande exempel som överförs från klassiska retoriker. Det blir då ett smidigt sätt att föra Bellmans klassiskt bildade bröder in i en värld med romerska gudar och eviga principer som bakgrund för kungens agerande i upplysningstidens förvirrade politik.

Mindre övertygande är ansatserna i avhandlingen att sammanställa Bellmans patriotiska visor med hans långa taldikter. Här kunde man tänka sig en del retoriska finter, varav några som inte alls står

att finna i Vossius *Elementa rhetorica*. Det finns en retorik som gäller för andra "röster" än poetens, när till exempel officerarna från Gustafs "Corps de Gardie" sjunger "Gustafs skål!"; eller när en gatuförsäljare framför "Så har nu vid Hogland, god Vänner, så skett" (i en sorts låtsashögstil); eller när allmogekåren från Dalarna sjunger "Dalkarlar trösta" på sin egen dialekt. I alla dessa fall står Bellman som dikternas skapare, men inte omedelbart som deras speaker. Visornas melodier har även de sin speciella retorik: här en marschmelodi ("Så lyser din krona"), där en gammal branle som "betydde" folkets kärlek för sin kung ("Dalkarlar trösta", tack vare Collés pjäs *La Partie de chasse de Henri IV*). En CD-bilaga som följer med avhandlingen hjälper läsaren att leva sig in i den musikaliska retoriken. Men melodiförteckningen (s. 364) är tyvärr bristfällig och överensstämmer dåligt med brödtexten. ("Så lyser din krona", n:o 7 i "Melodiförteckningen", har en äkta, nyfunnen melodi; men Nell följer en föräldrad musikkommentar när hon på s. 95 påstår att endast "[v]issa takter har identifierats".)

Jennie Nell har förvärvat gedigna kunskaper i det svenska språket och kulturområdet, och tacklat ett problemkomplex som få doktorander hade vågat ge sig på. Hennes klassiska bakgrund har varit en stor fördel i vår tid, när retoriken ibland har blivit ett slagord snarare än ett gångbart redskap bland unga forskare. Man hade dock önskat att hon hade tillbringat mer tid med 1700-talskällorna, och inte i så stor grad förlitat sig på sekundärlitteraturen för sina citat och idéer. Kring avhandlingsskrivandet har det också funnits strukturella problem som satt sina spår i texten, t.ex. när handledningen övertogs av ett redaktionsteam på förlaget, vilket enligt uppgift resulterat i ett par helt otympliga fotnoter som skars bort från brödtexten i första kapitlet (se s. 294ff., fotnot 47, 48). Om detta material hade kunnat placeras bättre i boken eller t.o.m. delvis slopats är en annan fråga, men avhandlingen var då redan utom räckhåll för handledarnas skydd och råd. Ska man även tillägga att betygsnämnden, när den uppmärksammar sådana missförhållanden, har samma makt att inverka och förbättra resultatet som Adolf Fredriks gummistämpel? Jennie Nells avhandling är trots allt en användbar och tankeväckande bok. Den är också ett löfte om respondentens talang och framtida utsikter inom gustaviansk forskning.

James Massengale